

CZU: 281(478-21) (091)

PAROHIA ROMANO-CATOLICĂ „PROVIDENȚA DIVINĂ” DIN CHIȘINĂU ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

Petru CIOBANU

Universitatea de Stat din Moldova

Din coloritul confesional al Chișinăului a făcut parte, încă de la începutul secolului al XIX-lea, și comunitatea romano-catolică. Articolul prezintă istoria acestei comunități în perioada interbelică, nu înainte de a prezenta pe scurt evoluția ei de la apariție și până în anul 1921, când, de rând cu celelalte parohii din Basarabia, Parohia „Providența Divină” din Chișinău a trecut sub jurisdicția Diecezei de Iași. Sunt oferite date despre păstorii care s-au îngrijit de catolicii din localitate, despre numărul acestor credincioși, despre vizitele episcopilor de Iași în comunitate, despre situația materială și cea sacramentală a parohiei, despre misiunile populare care au avut loc aici. Pe lângă aceste date, articolul cuprinde și unele informații cu privire la dificultățile cu care s-au confruntat preoții care au activat aici, precum și la contribuția catolicilor din Chișinău la susținerea materială a Seminarului din Iași.

Cuvinte-cheie: *Parohia romano-catolică „Providența Divină”, Chișinău, Basarabia, comunitate catolică, Dieceza de Iași, Marcu Glaser, episcop, preot, biserică.*

THE ROMAN-CATHOLIC PARISH “DIVINE PROVIDENCE” FROM CHISINAU DURING THE INTERBELIC PERIOD

The Roman Catholic community was also a part of the confessional colour of Chisinau since the beginning of the XIX century. The article provides the history of this community during the interbelic period, but not before providing shortly its evolution from the beginning till 1921, when, along with the other parishes of Bessarabia, the Parish “Divine Providence” from Chisinau passed under the jurisdiction of Iasi Diocese. There are provided data about the priests who took care of the Catholics from the locality, about the number of these believers, about the visits of bishops from Iasi in the community, about the material and sacramental situation of the parish, about the popular missions that took place here. Besides these data, the article comprises some information regarding the difficulties that the priests who worked here confronted, as well as the contribution of Catholics from Chisinau to the material support of the Seminary from Iasi.

Keywords: *The Roman-Catholic Parish “Divine Providence”, Chisinau, Bessarabia, catholic community, Iasi Diocese, Marcu Glaser, bishop, priest, church.*

Introducere

Dintre confesiunile creștine care fac parte din coloritul religios al orașului Chișinău, mai ales începând cu secolul al XIX-lea, fac parte, chiar dacă într-un număr mic, și romano-catolicii sau catolicii de rit latin. Începuturile acestei comunități în capitala Moldovei pot fi constatate încă din anul 1811, doar că nu era încă o comunitate bine organizată. Începând cu anul 1815, romano-catolicii din Chișinău aveau deja un preot, Pr. Stanisław Winicki, care a slujit aici până în anul 1817 [1, p.123-124]. Prezența unui preot catolic ar confirma faptul că Parohia Chișinău a fost înființată în anul 1815 [2, p.340]. Pe planul orașului Chișinău din 1817 figurează deja cimitirul catolic, iar către anul 1820 comunității din Chișinău i s-a repartizat și un lot de pământ pentru construcția unui lăcaș de cult [3, p.54]. Registrele parohiei încep din anul 1822, iar în anul 1823 a fost construită capela, având alături și o casă parohială [2, p.339-340]. Aflată în centrul guberniei, Parohia Chișinău avea în subordine un teritoriu destul de vast, cuprinzând județele Orhei (divizat în 1835 în județele Orhei și Chișinău), Iași (divizat tot în 1835 în județele Iași [= Bălți] și Soroca) și Tighina [1, p.127].

La anul 1825, numărul credincioșilor catolici din Parohia Chișinău era de 534, pentru ca în anul 1852 să ajungă la 1.400. Evident, pentru acest număr de credincioși capela construită la 1823 a devenit neîncăpătoare, de aici și necesitatea unui lăcaș de cult mai mare. Demersurile pentru edificarea bisericii au început în anul 1834, zidirea propriu-zisă desfășurându-se între 15 mai 1840 și 6 mai 1843 (stil vechi), ultima dată fiind și ziua când a fost sfințită, având hramul, la fel cu vechea capelă ce a precedat-o, „Providența Divină” [1, p.132].

În cele ce urmează ne-am propus drept scop să urmărim unele aspecte ale istoriei respectivei comunități în perioada interbelică, adică în timpul când parohiile catolice din Basarabia s-au aflat în componența Diecezei de Iași.

Trecerea Parohiei „Providența Divină” din Chișinău sub jurisdicția Diecezei de Iași

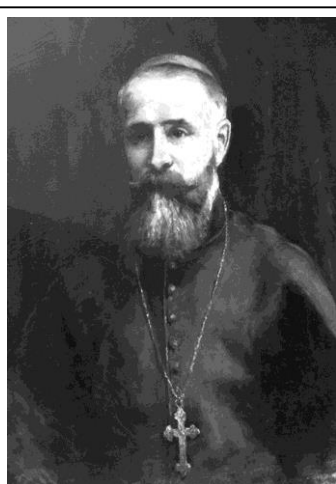
Procesul de integrare a Basarabiei în România Mare s-a referit nu doar la aspectele politic, economic, social, cultural, ci și la cel religios. Astfel, dacă e să ne referim la Biserica Ortodoxă, majoritară, după plecarea arhiepiscopului Chișinăului și al Hotinului Atanasie din Basarabia, Sinodul Bisericii Ortodoxe Române l-a numit în această funcție pe Nicodim, episcopul Hușilor [4, p.106-107]. La 16 iunie, același Sinod a trimis o *Carte pastorală către clerul și norodul Basarabiei*, prin care anunța numirea lui Nicodim, „investit cu toate drepturile și îndatoririle fostului arhiepiscop”, și se cerea pomenirea la sfintele slujbe a Casei regale române și a împunternicului Sfântului Sinod [5, p.108-111].

Sosirea lui Nicodim la Chișinău a avut loc la 23 iunie 1918 [5, p.113]. Cunoscător al limbii ruse, Nicodim a luat primele măsuri în vederea integrării Bisericii basarabene în viața Bisericii din România. La 31 decembrie 1919, Nicodim a revenit în Episcopia Hușilor, în locul lui la conducerea Bisericii Ortodoxe din Basarabia fiind numit provizoriu Gurie Grosu, care, la 21 februarie 1920, a fost ales arhiepiscop al Chișinăului și al Hotinului. În anul 1928, la cererea lui Gurie Grosu, Arhiepiscopia Chișinăului și a Hotinului a fost ridicată la rang de Mitropolie a Basarabiei, mitropolitul Gurie conducând-o până în noiembrie 1936 [6, p.110-111].

Procesul de integrare în România Mare s-a referit nu doar la confesiunea ortodoxă, ci și la cea catolică, doar că trecerea catolicilor basarabeni de sub jurisdicția Diecezei de Tiraspol sub cea a Diecezei de Iași s-a făcut prin decizie pontificală, prin decretul consistorial *Quum nonnullae*, emis de Congregația Consistoriului la 2 august 1921. Conform acestuia, cinci parohii catolice basarabene – *Kischineff* (Chișinău), *Bender*, *Bieley* (Bălți), *Chotin* (Hotin) și *Krassna* (Crasna) – erau detașate de la Dieceza de Tiraspol și unite Diecezei de Iași. Motivele acestei decizii a Sfântului Scaun erau de ordin pastoral-spiritual: *Ut facilius et expeditius redderetur animarum cura, attenta quoque latissima dioecesis Tiraspolensis extensione* – „Pentru ca grija sufletelor să fie asigurată mai ușor și mai expeditiv, având în vedere marea extindere a Diecezei de Tiraspol”, și politic: *Quum nonnullae dioecesis Tiraspolensis paroeciae, in Bessarabia sitae, modo in finibus regni Romaniae fuerint inclusae* – „Deoarece unele parohii ale Diecezei de Tiraspol, aflate în Basarabia, acum au fost incluse între hotarele Regatului României” [7, f.70].

Predarea jurisdicției celor cinci parohii basarabene s-a făcut în septembrie 1921 la Parohia Crasna de către episcopul Iosif Alois Kessler. Rând pe rând, episcopul de Iași, Alexandru Theodor Cisar, a luat, personal, în primire patru dintre cele cinci parohii, actele pentru Parohia Hotin fiind semnate prin poștă [8, p.87-88].

Luarea în posesie a Parohiei Chișinău s-a făcut la 23 septembrie, când a fost citit și decretul consistorial. „Aici s-au ținut cuvântările în limba franceză și apoi canonicul dr. Marcu Glaser, Decan și Paroh, le traduse în limba poloneză, spre a fi înțelese de poporul adunat” [7, f.89]. A fost semnat și un protocol cu privire la executarea decretului Congregației Consistoriului, fiind semnat, din partea basarabeană, de canonicii Marcu Glaser și Valentin Hartmann, de consulul polonez W.Gwinski și de alți cinci martori; adus la cunoștință episcopului Kessler, care nu a însoțit delegația română în vizitele sale, acesta l-a semnat. Iată propriu-zis și textul protocolului, tradus în limba română: „În ziua de douăzeci și trei (23) septembrie a anului curent 1921, în biserica parohială închinată «Providenței Divine», din orașul Chișinău, în Basarabia, fiind prezenți Excelența Sa Alexandru Cisar, episcop de Iași, precum și Dr. Marcu Glaser, canonic al bisericii-catedrale de Tiraspol, paroh de Chișinău, Valentin Hartmann, canonic emerit al parohiei, și martorii subsemnați, poporul și credincioșii adunați, a fost citit de mine, Paul Magyary, camerier papal de onoare, abate și canonic al Bisericii din Cenad, subdelegat de Preailustrul Domn arhiepiscop Francisc Marmaggi, nunțiu Sfântului Scaun Apostolic pentru Regatul României, prin scrisoarea din data de 8 septembrie 1921, nr.412/1921, decretul Sfintei Congregații a Consistoriului nr.553/21 din

Episcopul Alexandru
Theodor Cisar

ziua de 2 august 1921, prin care se stabilea ca parahiile Chișinău, Bender, Bălți, Hotin și Crasna, care până acum au aparținut Diecezei de Tiraspol, de la aceeași dieceză îndepărtate și Diecezei de Iași pentru totdeauna și cu toate drepturile și obligațiile proprii acestei dieceze adăugate și unite. Acest decret a fost explicat poporului credincios și în limba vernaculară germană. Prin act solemn, prezentul protocol l-am semnat și

încheiat, subscriind cu mâna proprie. Dat la Crasna, în Basarabia, în ziua de 23 septembrie 1921" [7, f.74-74v]¹.

Vizitele episcopale în Parohia „Providența Divină”

Luată în posesie, Parohia Chișinău a mai fost vizitată de episcopul Cisar și cu alte ocazii. Una dintre acestea a fost vizita canonică din 9 august 1922 [9, p.112]. O altă ocazie a fost „frumoasa serbare organizată de catolicii acestui oraș în cinstea prea iubitului lor paroh Mons. Dr. Marcu Glaser cu prilejul numirei sale de Camerier secret supranumerar al Prea Sf. Părinte Papa”. La frumoasa primire care i s-a făcut și la discursurile înflăcărâte ținute, episcopul „a răspuns pe același ton, bucurându-se dinpreună cu toți pentru meritele noului Monsenior și felicitând comunitatea catolică a Chișinăului – compusă aproape din toate naționalitățile – pentru spiritul de frăție și solidaritate creștină ce o însuflețesc” [10, p.63].

Într-adevăr, în anul 1924, Marcu Glaser, alături de alți trei preoți ai Diecezei de Iași, a fost numit camerier secret supranumerar al Papei Pius al XI-lea. Știrea a fost adusă la cunoștința episcopului Alexandru Th. Cisar la 17 februarie 1924, printr-o scrisoare a prefectului Congregației *de Propaganda Fide*, card. Willem Marinus van Rossum [11, nenumerotat]. Printr-o scrisoare trimisă preoților și credincioșilor, episcopul Cisar aducea la cunoștința întregii dieceze un mare eveniment: „Sfântul Părinte a binevoit să acorde distincții pontificale la patru dintre preoții Eparhiei de Iași... Vă facem deci cunoscut că prin decretul date la 5.02.1924 au fost numiți camerieri secreți, supranumerari ai Sanctității Sale Papa Pius al XI-lea următorii: Preacucernicia sa Ioan Bogheș..., Preacucernicia sa dr. Ioan Gabor..., Preacucernicia sa dr. Marcu Glaser... și Preacucernicia sa părintele Mihai Robu... Onorificențele date sunt menite a face cunoscută râvna lor pentru mărirea numelui lui Dumnezeu și binele sfintei Biserici” [12, p.16]. Pe lângă sărbătoarea organizată de comunitatea din Chișinău cu această ocazie și la care ne-am referit deja, numirea Mons. Glaser a fost și prilejul cu care Papei Pius al XI-lea (1922-1939) i s-a adresat o telegramă de mulțumire [10, p.63].

În anul 1925, Alexandru Th. Cisar devenind în 1924 arhiepiscop de București, episcop de Iași a fost numit Mihai Robu, primul episcop indigen al Diecezei de Iași [13, p. 23], vizitele căruia le vom prezenta în continuare.

Prima vizită efectuată de episcopul Mihai Robu în Parohia Chișinău a avut loc în mai 1927. Vizita era anunțată în prealabil prin intermediul revistei *Lumina creștinului*, din care aflăm că Parohia Chișinău era programată pentru data de 15 mai [14, p.78].

Plecarea spre Chișinău a avut loc la 14 mai, Mihai Robu fiind însoțit de Pr. Francisc Hojden. În capitala Basarabiei „i s-a făcut o primire frumoasă. După Liturghia Pontificală de duminică dimineața 15 mai, la care au asistat 4 consuli catolici, și multă lume, s-a dat Sf. Mir în curtea bisericii la 180 de persoane”. În ziua următoare, 16 mai, au fost făcute vizite la autoritățile civile ale Basarabiei, și anume la gen. Ioan Rășcanu, comisarul superior pentru Basarabia și Bucovina, și la generalul comandant și la dl. Serghie Niță, ministru al

¹ Iată și textul original, în limba latină, a procesului-verbal prin care a fost luată în primire Parohia Chișinău: „Protocollum super executione Decreti S. Congregationis Consistorialis in causa Tiraspolensi-Jassiensi dismembrationis et unionis sub No. 533/21 editi.

Die vigesimatertia (23) Septembris anni currentis 1921 in ecclesia parochiali ad *Divinam Providentiam* in civitate *Kischineff* in Bessarabia, praesentibus *Excellmo, Illustriss. ac Rmo D. Alexandro Cisar Eppo Jassien. necnon D^{re} Marco Glaser, Can. Ecclae Cathedr. Tiraspol. parochi Kischineffen. et Valentino Hartmann, canon. honor. parochi*, testibusque subscriptis, populoque fidei adunato, lectum est per me, Paulum Magyary, Camer. pont. ad hon., Abbatem et Canonicum Ecclesiae Csanadiensis, per suam Excellentiam Reverendissimam et Illustrissimam, Dominum Franciscum Marmaggi, Sacrae Sedis Apostolicae per Regnum Romaniae Nuntium litteris de dato 8. Septembris 1921 No 412/1921 subdelegatum, – decretum Sacrae Congregationis Consistorialis No 533/21 diei 2. Augusti 1921, in quo statuitur, ut parociae: *Kischineff, Bender, Bieleu, Chotin* et *Krassna*, quae hucusque ad Dioecesim Tiraspoliensem pertinerunt, ab eadem Dioecesi avellantur et Dioecesi Jassiensi perpetuo ac cum omnibus iuribus et obligationibus huic Dioecesi propriis adjiciantur atque uniantur. Quod ipsum decretum populo fidelitiam lingua vernacula *polonica* explicatum est.

Super quo actu solemniter praesens protocollum manus propriae subscriptione signatur et clauditur.

Datum *Kischineff* die 23 Septembris.

Paulus Magyary, Camer. Pont. ad hon. Abbas et canonicus Eccl. Csanadien. per Suam Excell. Msgr Franciscum Marmaggi, Nuntium apostolicum ad hunc actum subdelegatus

† Alexander Cisar, Episcopus Jassiensis

(Urmează semnăturile martorilor)

Quae superscripto protocollo continentur mihi nunciata esse testor † Josephus Keesler, Episcopus Tiraspolensis”.

Basarabiei, „cari lipseau de acasă”, motiv pentru care „s-au depus cărți de vizită”. În aceeași zi, Mihai Robu a fost în vizită și „la Î.P.S. Sa Arhiepiscopul Gurie [Grosu], care au întors vizita după amiază... La masa intimă au fost invitați cei 5 domni consuli catolici: francez, italian, polon, belgian și olandez” [15, p.94].

A doua vizită canonică în Parohia Chișinău a episcopului Mihai Robu a avut loc în octombrie 1934. La

Episcopul Mihai Robu

biserica din capitala Basarabiei episcopul de Iași a fost întâmpinat de prelatul dr. Marcu Glaser, împreună cu canonicul Valentin Hartmann, rectorul Seminarului din Iași Alois Schinke, Pr. Nicolae Szczurek, Pr. Ioan Hondru, E.Szell, Pr. Hiacint Bock, K.Bensch, Pr. Anton Gabor, fiind „salutat în limba polonă, iar dânsul a răspuns în limba română. După aceea a fost condus la parohie. La ora 11 a fost reconduc din nou la biserică cu o impunătoare procesiune, care s'a îndreptat spre biserică prin strada Cuza Vodă și Schmidt. La liturghia pontificală a făcut predica tot în limba română, iar p. Hiacint Bock a tradus-o în limba polonă. Biserica era plină de credincioși, între cari se aflau și necatolici” [16, p.163-164].

Acestea au fost vizitele canonice efectuate de Mihai Robu în Basarabia până în anul 1940. Au fost și alte vizite, prilejuite de diverse ocazii, pe care le vom trece în revistă în continuare. Astfel, la 19 ianuarie 1932, cu ocazia jubileului de 50 de ani de preoție ai canonicului Valentin Hartmann, Mihai Robu a venit din nou la Chișinău, alături de jubiliar aflându-se în acele zile nu doar păstorul diecezei, ci și „mulți preoți din întreaga dieceză” [17, p.23].

În iulie 1937, nunțiul apostolic Andreea Cassulo, însoțit de episcopul de Iași, a efectuat o vizită în Basarabia [18, p.118]. Vizita a avut loc în ziua de 12 iulie, nunțiul fiind însoțit de episcopul Mihai Robu. Delegația a fost întâmpinată la gara din Chișinău de Mons. dr. Marcu Glaser, de autorități și de un grup de credincioși din Parohia Chișinău. În biserica din capitala provinciei, „popor mult cu steaguri și flori, primește îngenunchiu pe distinsul prelat”. După sfânta Liturghie celebrată de nunțiu, în casa parohială a urmat recepția [19, p.64].

În același an, la sfârșitul lunii august, episcopul Mihai Robu s-a aflat iarăși la Chișinău, vizită motivată de înmormântarea canonicului Valentin Hartmann, care a avut loc la 30 august, după cum reiese dintr-o fotografie păstrată în arhiva Episcopiei Romano-Catolice de Iași [20, p.169].

O altă personalitate de vază a vieții bisericești catolice din România care a vizitat, la 19-20 aprilie 1922, Chișinăul a fost arhiepiscopul de București Raymund Netzhammer. A fost o vizită neoficială și, din câte se pare, neanunțată, întrucât l-a găsit la parohie doar pe canonicul Valentin Hartmann, deoarece „preotul parohiei, dr. Markus Glaser” era plecat la Tighina, la înmormântarea Pr. Andrei Keller. Scopul vizitei arhiepiscopului de București era întâlnirea cu arhiepiscopul Gurie Grosu al Basarabiei, care a avut loc în ziua de miercuri, 19 aprilie. A doua zi dimineața, Netzhammer a celebrat liturghia în biserica catolică din Chișinău. „Organistul ne-a prezentat frumoasa orgă, iar cântărețul bisericesc a cântat splendide corale poloneze. Parohia este în mare parte poloneză” [21, p.1106].

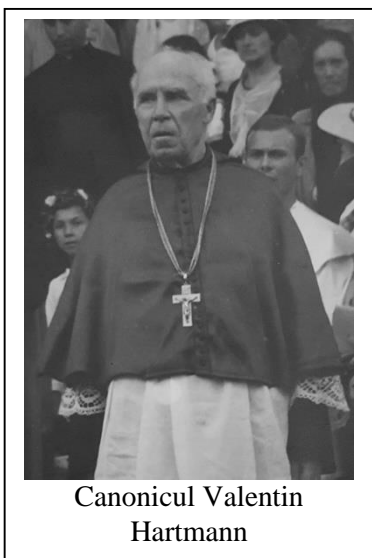
Preoții păstori ai Parohiei „Providența Divină”

Aflată în centrul Basarabiei, Parohia Chișinău era și centrul Decanatului de Basarabia [22, p.35] și în perioada interbelică a stat sub semnul păstoririi lui Marcu Glaser, paroh al comunității din Chișinău încă din anul 1916 [20, p.157]. În ziua de 28 iulie 1922, episcopul Alexandru Th. Cisar l-a confirmat pe acest preot „să îndeplinească funcția de paroh” (*munere fungi parochiali*) al Parohiei „Providența Divină” din Chișinău, precum și în cele de canonic (*munere Canonici*), catehet (*munere Catechatae*) al școlii parohiale și de decan sau vicar foraneu (*munere Decani vel Vicarii foranei*) „pentru întreaga regiune a Basarabiei” [23, f.72], funcții pe care le-a îndeplinit până la 1 septembrie 1939, când a fost numit rector al Seminarului diecezan „Sfântul Iosif” din Iași [24, p.167]. La 28 decembrie 1921, scriindu-i lui Glaser, episcopul Cisar îl împuternicea pe Pr. Marcu Glaser să administreze toată averea mobilă și imobilă a Parohiei Chișinău, să încheie contracte și să întreprindă toate măsurile necesare pentru a asigura veniturile parohiei [25, f.219].

În anul 1930, Mons. Marcu Glaser și-a sărbătorit jubileul de 25 de ani de preoție. Marele eveniment a fost marcat la 1 iulie. „A fost o sărbătoare cu adevărat mișcătoare, la care a luat parte fruntea Comunității catolice. Chiar mai multe persoane necatolice, care prețuiesc activitatea celui sărbătorit, au ținut de a lor datorie să ia parte la dansa”. Sărbătorirea jubileului a început la ora 10.00, când Mons. Glaser a fost adus în procesiune la

Monseniorul Marcu Glaser

Canonicele Valentin
Hartmann

Pr. Francisc Krajewski

biserică, la ușa acesteia, de către președintele comitetului parohial, oferindu-i-se „un rând de haine bisericesti, cari au fost întrebuințate la săvârșirea leturghiei iubiliare”. Au fost trei predici: prima a fost rostită de Pr. Nicolae Szczurek în limba polonă, a doua – de canonicul Valentin Hartmann în limba germană și a treia – de Mons. dr. Anton Gabor, delegat episcopal, în limba română. Sfânta Liturghie s-a încheiat cu cântarea *Te Deum*-ului și binecuvântarea euharistică. „După Leturghie iubilantul a fost condus în sala de recepții a parohiei, unde a primit felicitările din partea autorităților și a diferitor organizații parohiale... în polonește, nemțește, românește, rusește, franțuzește etc.” Fiecărei felicitări, Mons. Marcu Glaser i-a răspuns în limba respectivă. La sfârșit, au fost citite telegramele de felicitare venite din partea cardinalului Eugenio Pacelli în numele Papei Pius al XI-lea, a Mons. Alexandru Theodor Cisar, arhiepiscop de București, și a Mons. Mihai Robu, episcop de Iași [26, p.151-152].

La ora 20.00 a avut loc „banchetul dat de Comunitate în onoarea Mons. Dr. Glaser”, la care au participat toți consuli aflați la Chișinău și aproximativ „100 de persoane catolice și necatolice, cu toate că nu s’a făcut nicio invitație”. Spre sfârșitul banchetului au fost adresate felicitări sărbătoritului. Primul le-a adresat consulul polonez la Chișinău, apoi cel belgian, care „a propus să se trimită o telegramă de mulțumire Sfântului Părinte pentru telegrama primită, ceea ce au aprobat cu toții prin vii aplauze”. Delegatul episcopului Robu, Mons. A. Gabor „a accentuat buna înțelegere între atâtea națiuni ce trăiesc în Chișinău și cari sunt o icoană vie a Bisericii catolice, care poate numi fiii ai ei credincioși din toate naționalitățile. Sărbătoritul are însă meritul ca în cei 14 ani de păstorire să-și fi câștigat inimile tuturor prin calitățile superioare ce le posedă, și cari au ieșit în evidență tocmai cu prilejul acestei serbări”. Ultimul care a luat cuvântul a fost Mons. Marcu Glaser, „mulțumind tuturor și asigurându-i că va păstra o vie și plăcută amintire de acest semn de respect față de dânsul” [26, p.152].

Alături de Mons. Marcu Glaser, în păstoria catolicilor din Chișinău s-a aflat și canonicul Valentin Hartmann, decedat la 27 august 1937 [12, p.136] și înmormântat la 30 august același an [20, p.169]. Acesta, la 23 august 1926, îi scria episcopului Mihai Robu cu rugămintea să-l ajute cu pastorația credincioșilor, întrucât Mons. Marcu Glaser este grav bolnav [23, f.79].

În anul 1932 canonicul Valentin Hartmann și-a sărbătorit 50 de ani de preoție. „La această serbare religioasă”, care a avut loc la 19 ianuarie 1932, „a luat parte și P. S. Sa Mons. Mihai Robu și mulți preoți din întreaga dieceză” [17, p.23].

După plecarea Mons. Marcu Glaser de la conducerea Parohiei Chișinău, în locul lui a fost numit Pr. Nicolae Szczurek, paroh de Tighina [27, p.121], fapt confirmat de el însuși prin scrisoarea din 8 ianuarie 1940, prin care ruga Episcopia de Iași să trimită un preot la Chișinău, întrucât el era bolnav [28, f.186].

Spre sfârșitul perioadei interbelice, la Chișinău a activat și Pr. Francisc Krajewski. Acesta și-a început activitatea în Parohia Chișinău în martie 1939 și, printr-o scrisoare adresată episcopului Mihai Robu la 21 martie același an, îl informa că este foarte mulțumit că se află la „Păr. Mons. Glaser” [23, f.112]. Același sentiment de mulțumire că se află în Chișinău alături de Mons. Marcu Glaser îl exprima și la 27 mai 1939, adăugând că s-a deprins deja cu „condițiunile noi” pe care le presupunea misiunea de capelan în Chișinău [23, f.114]. Din scrisorile adresate episcopului Robu înainte de 1 septembrie 1939 nu reiese că ar fi fost vicar, ci doar colaborator al lui Glaser, întrucât semna ca fiind „coop[er]ator” [23, ff.112, 114, 116, 117].

Nu a fost paroh al comunității, întrucât și după 1 septembrie 1939 continuă să se semneze „coop” [23, ff.118, 120]. Nici Iosif Naghiu în articolul său *Biserici catolice în Basarabia* din anul 1944 nu-l menționează pe Krajewski ca paroh de Chișinău [2, p.341]. De asemenea, în unele note personale despre istoria comunității din Chișinău, Pr. Cazimir Sosnowski, care a păstorit comunitatea catolică din capitala Moldovei la începutul anilor '80 ai secolului al XX-lea, nu-l menționează pe Pr. Francisc ca paroh de Chișinău [29, nenumărat].

Aspecte demografice ale Parohiei „Providența Divină”

Parohia din Chișinău era una dintre cele mai mari comunități catolice din Basarabia. La începutul perioadei interbelice, mai exact în anul 1919, Parohia „Providența Divină” din Chișinău avea aproximativ 2.000 de credincioși de origine poloneză, vreo 50 francezi, 25 români și 15 germani [30, p.24]. În anul 1921, *Calendarul Catolic „Presa Bună”* pe anul 1922, indică un număr de 2.000 de suflete, toți polonezi [22, p.35]. La anul 1925, Ștefan Ciobanu scria că numărul credincioșilor romano-catolici din Chișinău nu este decât de vreo 1.800 [31, p.113]. Același autor indică, pentru anul 1926, un număr de 2.150 de credincioși catolici pentru întregul județ Lăpușna [4, p.313].

Conform recensământului populației României de la 1930, în Chișinău erau 1.821 de credincioși romano-catolici. Alte localități din județul Lăpușna, în care numărul acestora era mai ridicat, erau: Ciocana-Nouă (57), Nisporeni (20) și Hâncești (15) [32, p.655-658]. Dintre cei 1.821 de romano-catolici din Chișinău, majoritatea erau polonezi, același recensământ indicând pentru capitala provinciei un număr de 1.436 de persoane de această etnie [33, p.268]. Numărul catolicilor va fi în continuă scădere, fapt demonstrat de tabloul nominal al credincioșilor Parohiei Chișinău din anul 1943, care indică un număr de 1.116 persoane [34, p.213], deci cu 705 mai puține.

Lăcașul de cult și proprietățile parohiei

Parohia dispunea de o biserică din piatră zidită încă în anii '40 ai secolului al XIX-lea, despre care, la 1843, scriitorul Józef Ignacy Kraszewski spunea: „Biserica catolică... este destul de bună, dar construcția nu este frumoasă. Cele două turnulețe mici la intrare sunt alipite fără nicio proporție” [31, p.112]. Nu de aceeași părere era Pr. Mihai Robu, care, întorcându-se de la înmormântarea Pr. Andrei Keller în anul 1922, s-a oprit pentru o zi și jumătate la Chișinău, admirând „biserica cea frumoasă și curată”, care i se părea „că întrece catedrala... din Iași” [35, p.88].

Spre începutul anilor '30, biserica necesita reparație, astfel că la 31 iulie 1931 Marcu Glaser îi scria episcopului Robu că a început să acopere biserica, muncă ce a durat mai mult decât era preconizat [23, f.85]. În unele cazuri, pentru repararea bisericii din Chișinău, Mons. Marcu Glaser s-a adresat consulului german de la Galați sau altor societăți de binefacere pentru a primi ajutor [36, p.186].

Parohia Chișinău avea mai multe proprietăți. Prima dintre ele era cea pe care era situată biserica, precum și casa parohială cu dependențele, casa pentru dascăl și alte două case închiriate, școala parohială, sala parohială, terenul sportiv și grădina, toate situate între str. Cuza-Vodă², Carol Schmidt³, str. Vladimir Herța⁴ și comunitatea luterană, în total 120 de ari [37, f.187]. Tot în

proprietatea parohiei se afla și cimitirul de pe str. Meleștiu⁵ și o moșie situată pe drumul Hânceștilor, pe care se afla o livadă, o podgorie și o grădină, cu o suprafață totală de aproximativ 35 ha [38, f.3-3v].

Viața spirituală a Parohiei „Providența Divină”

Viața spirituală, mai ales în ceea ce ține de sacramele, a credincioșilor catolici din Chișinău, reflectată în scrisorile trimise din capitala Basarabiei la Episcopia de Iași, reflectă o situație nu tocmai îmbucurătoare. Situația cea mai gravă se referă la sacramentul Căsătoriei. Într-o scrisoare din 31 iulie 1931, Mons. Glaser scria

² Azi str. Maria Cibotari (cf. Dinu Poștarencu. *Străzile Chișinăului. Denumiri vechi și actuale*. Chișinău: Civitas, 1998, p.8).

³ Azi str. Mitropolit Dosoftei (cf. *Ibidem*, p.7).

⁴ Azi str. Sfatul Țării (cf. *Ibidem*).

⁵ Cf. *Ibidem*, f.109.

chiar despre o „întregă epidemie de căsătorii civile desfăcute”. Însă, adevărata dificultate pentru parohul de Chișinău era „într-o măsură mai mare, căsătoria cu persoane de altă credință, care fie nu doresc să se cunune în biserica catolică, fie resping cununia în mod intenționat”. Tocmai din acest motiv îl ruga, în aceeași scrisoare, pe episcopul Robu să-l transfere într-o altă parohie, eventual la București [23, f.85].

Situația nu s-a schimbat nici peste doi ani, întrucât, scriindu-i episcopului de Iași la 13 decembrie 1933, îi relatează că grija pastorală este din ce în ce mai dificilă, mai ales în ceea ce ține de sacramentul Căsătoriei și „trebuie să fie speriați de moarte pentru a se apropia de altar... Pretutindeni doar egoism și materialism puternic” [23, f.96].

Biserica „Providența Divină” (interior)

Uneori, pentru rezolvarea problemelor legate de sacramentul Căsătoriei, Glaser apela la *sanatio in radice*⁶, facultate pe care și Mihai Robu a cerut-o nu o dată pentru preoții catolici din Basarabia. În mod obișnuit, astfel de cereri erau adresate de episcop, prin intermediul nunțiatului, Sfântului Oficiu de la Roma [23, f.100].

Pentru consolidarea vieții spirituale a catolicilor din Chișinău, au fost organizate misiuni populare⁷. Acestea au început în Basarabia încă în vara anului 1922, fiind ținute de doi preoți iezuiți din Cernăuți [39, p.112]. În Chișinău, primele au avut loc între 7 și 15 octombrie, pe parcursul lor împărțându-se peste 1.000 de credincioși. Efectul acestora a fost „foarte strălucit, arătându-se și acolo adevărul că prin misiuni se întărește moralitatea popoului în chip cu totul deosebit” [40, p.160].

Următoarele misiuni populare au fost ținute de Pr. Felix Wierciński din Societatea lui Isus, prezent la Chișinău pentru a-l înlocui pe Mons. Marcu Glaser. Folosindu-se de aflarea acestui iezuit la Chișinău, episcopul Cisar l-a rugat „să facă misiuni sfinte în mai multe localități”, prima fiind chiar capitala provinciei, timp de opt zile la începutul lunii iunie 1925, împărțându-se vreo 800 de persoane” [41, p.111]. Misiuni populare au mai avut loc în Parohia Chișinău în aprilie 1935, fiind ținute de doi misionari dominicani din Polonia [42, p.79]. De exerciții spirituale au avut parte și preoții Decanatului Basarabiei, primele având loc la începutul lunii august, la Chișinău [28, f.230].

Învățământul confesional parohial

Pe lângă parohie activa Școala primară mixtă polonă, înființată în anul 1901 prin autorizația eliberată de autoritățile din Odesa [43, f.27], decizia înființării ei fiind luată de comun acord de Societatea de Binefacere pentru săraci și de Consiliul parohial în anul 1900 [44, p.162]. Începând cu anul 1919, instituția a fost întreținută de Guvernul României ca școală de stat primară mixtă poloneză nr.46 [43, f.1], autorizația de funcționare fiind dată de autoritățile școlare din Chișinău și București la 27 martie 1930, școala primind autorizația cu drept de publicitate [43, f.24, 25].

Din anul 1919 până în anul 1923, limba de predare era, pentru majoritatea obiectelor, limba polonă, învățătoarele fiind și ele de origine poloneză. Doar două discipline – istoria și geografia României – au fost predate în limba română. Începând cu data de 1 septembrie 1923, conform instrucțiunilor date de inspectorat, limba polonă urma să fie predată numai câte o oră pe zi în fiecare clasă, la fel ca și religia, celelalte obiecte trebuind să fie predate numai în limba română și după manuale românești [43, f.1-1v].

La începutul anului școlar 1932-1933 școala avea 106 elevi și cinci învățători: Mons. Marcu Glaser, Anton Grabec, Aneta Simionovici-Romano, Florentina Wińkowska și Antonina Vorobiova [45, f.88]. Pentru anul de studii 1936-1937 avem următoarea situație a școlii: numărul de elevi era de 81, dintre care 37 de băieți și 44 de fete, repartizați în patru clase: clasa I – 17 băieți, 12 fete, în total 29 de elevi; clasa a II-a – 6 băieți, 12 fete, în total 18 elevi; clasa a III-a – 8 băieți, 8 fete, în total 16 elevi; clasa a IV-a – 6 băieți, 12 fete, în total 18 elevi.

⁶ Din latină, *insănătoșire în rădăcină*, reprezintă validarea unei căsătorii nule din cauza existenței unui impediment sau a unui defect de formă, care are loc fără reînnoirea consimțământului (care e valid și continuă să existe), prin simpla intervenție a autorității ecleziastice competente, care înlătură eventualul impediment sau defect de formă (Ioan Tamaș. *Mic dicționar teologic*. Iași: Sapienția, 2008, p.233).

⁷ Misiunile populare sunt ciclul de predici pe care parohul le organizează în anumite perioade speciale ale anului liturgic, care au ca scop instruirea și formarea creștină a credincioșilor, dar, mai ales, înaintarea lor în viața spirituală (cf. Ioan Tamaș. *Op.cit.*, p.227).

Cele patru posturi de învățători erau ocupate de Maria Gherasim, Jadwiga Opolschi, Florentina Wińkowska și I.Aftinescu [43, f.7].

În anul 1938, răspunzând unei adrese a Ministerului Instrucțiunii Naționale, Direcțiunea Învățământului Particular și Confesional [43, f. 21], Mons. Marcu Glaser prezenta, la 21 noiembrie, următorul tablou al Școlii Primare Polone din Chișinău: limbile de predare erau româna și polonă, existau patru clase în care învățau 67 de elevi, dintre care 34 de băieți și 33 de fete. Repartizarea elevilor pe clase era următoarea: clasa I – 15 elevi; clasa a II-a – 18 elevi; clasa a III-a – 21 de elevi; clasa a IV-a – 13 elevi [43, f.25, 29]. Erau patru învățători: Roman Biskup, care era și director, Maria Gherasim, Jadwiga Biskup și Florentina Wińkowska [43, f.24, 29].

Materiile studiate în această școală erau următoarele: scrierea și exercițiile gramaticale, citirea, exercițiile de compunere, aritmetica, geometria, istoria, geografia, științele fizice naturale, caligrafia, desenul, exercițiile fizice și jocurile gimnastice, lucrul manual (pentru fete). Adevărurile de studii eliberate de Școala Primară Particulară Mixtă Polonă din Chișinău dădeau dreptul numai la înscrierea într-o școală secundară sau profesională ori în clasa a cincea, curs complementar [43, f.20]. Dintre materiile specifice învățământului religios erau studiate istoria Bibliei, catehismul, aplicarea analitică, sintetică și practică a acestor noțiuni în viața cotidiană. Formarea religioasă a copiilor cuprindea, pe lângă orele de religie, și frecventarea liturgiilor, mai ales duminica, zi în care elevii, însoțiți de învățători și mame, participau la slujbele din biserică, pentru ei fiind rezervate locurile din față [46, p.346-347].

Clădirea școlii poloneze din Chișinău găzduia și o bibliotecă ce avea un număr mare de cărți în limba polonă, împrumutate de întreaga comunitate poloneză din capitala Basarabiei. De asemenea, poseda și o sală mare cu scenă, în care se organizau întâlniri ale familiilor poloneze cu oaspeți din Polonia. Tot aici erau organizate jocuri, baluri, serate, tombola [47, p.268-269].

Aspecte problematice ale vieții parohiei

Aspectul cel mai problematic din viața Parohiei „Providența Divină” în perioada interbelică a fost relația parohului Marcu Glaser cu Consutul Polonez. Problema, apărută încă la începutul anilor '20, s-a acutizat spre sfârșitul anilor '30. Astfel, scriindu-i episcopului de Iași la 18 mai 1939, îl informa că „ducem o luptă cu unii agitatori și, din păcate, cu consulul [polonez] din cauza școlii și a unor bucuri ale parohiei”, pe care dorea să le sustragă de la uzul lor bisericesc și să le „laicizeze”. O mângâiere pentru parohul de Chișinău a fost susținerea pe care i-o acorda Pr. Francisc Krajewski, de care avea cu atât mai multă nevoie, cu cât de la Suceava au venit unele petiții prin care se cerea revenirea acestuia în Bucovina [23, f.113]. În scrisoarea din 1 iunie același an, Glaser îl implora pe Mihai Robu să nu i-l ia pe Krajewski, dorind personal să-i ceară episcopului numirea definitivă a acestuia drept cooperant în parohie, mai ales că „este atât de energic pentru cauza catolică și pentru mine, încât din partea mea și a parohiei... se bucură de încredere deplină”. Susținerea pe care i-o acorda Krajewski în acele ultime luni de păstorie a lui Marcu Glaser în Parohia Chișinău erau tocmai în lupta pe care o ducea „împotriva anihilării organizațiilor catolice, împotriva impunerii prin fraudă și violență ca lideri ai catolicilor” a doi enoriași, susținuți de consulul polonez, unul dintre ei, după cum scrie parohul de Chișinău, dorind „să submineze prestigiul clerului și apoi să se folosească de demoralizare”. Rezultatul în care cei doi – Stanislau Żawrocki și Mihai Grabek, numiți de Glaser „apostați și denunțatori” – ar ajunge la conducerea comunității ar pune capăt influenței clerului și la revolte antibisericești. Începând cu 3 mai 1939, ziua sosirii lui Krajewski la Chișinău, și acesta, alături de Glaser, a devenit ținta atacurilor celor doi susținuți de consul [48, f.115-115v].

De fapt, profesorul Stanislau Żawrocki a fost, spre sfârșitul perioadei interbelice, agitatorul care a tulburat cel mai mult viața comunității catolice din Chișinău. El abjurase credința catolică încă în anul 1917, revenind în sânul comunității în anul 1935, atunci când a și început lupta contra Mons. Marcu Glaser. Denunțurile țineau în special de activitatea Societății de Binefacere de pe lângă biserica catolică din Chișinău. Astfel, Żawrocki a pornit împotriva Mons. Marcu Glaser un proces penal, clasat de primul procuror al Tribunalului județului Lăpușna, întrucât nu s-a stabilit „niciun fapt penal”. După acest eșec, Żawrocki l-a reclamat pe parohul de Chișinău la Ministerul Cultelor, reclamație pe care Glaser o cataloga drept „neserioasă și demagogică”, afirmațiile reclamantului fiind „în mare parte din auzite, neexacte, neadevărate, insinuante și calomnioase”. Żawrocki insista asupra distincției dintre calitatea lui Glaser ca paroh și aceea de președinte al Societății de Binefacere, „dar omite cu intenție să arate că e vorba despre o societate de binefacere de pe lângă o Biserică, a cărei îndrumare este încredințată Parohului”. Același Żawrocki, după spusele lui Glaser, nu căuta altceva decât să atragă Societatea de Binefacere în afaceri politice, în timp ce comitetul considera că o societate filantropică nu trebuie „să facă politică” [23, f.237-238].

Lupta nu a rămas fără urmări pentru viața parohiei, întrucât Żawrocki, folosindu-se „de 2-3 emuli ai săi”, a căutat „să producă animozități chiar în sânul vieții interne a Parohiei, în care scop n'a pregetat să se folosească de însuși sfântul locaș”. Concret, a încercat să provoace agitație printre membrii corului, tineretului și, în general, al enoriașilor, „cu un cuvânt, a făcut tot ce i-a stat în putință doar a nimici autoritatea morală a Parohului”. Atacat în instanță de Żawrocki, Glaser a considerat necesar să se apere, motiv pentru care a convocat Consiliul Parohial, în rezultatul căruia a fost „exprimat un vot de blam D-lor Żawrocki și M. Grabek”. Chiar dacă întreaga comunitate era de partea parohului, totuși, „o parte a tineretului catolic, odată așa de exemplară, prin intervenția D-lui Żawrocki a fost ruptă din comunitate” și, prin urmare, nu mai participa la sacramente; mai mult, „se adună înaintea Bisericii la sfârșitul slujbei, ca un fel de demonstrație”; chiar și copiii erau „infecțați de spiritul de partid și de obrăznicie față de părinți” [23, f.237-242].

Concluzii

Studiul de mai sus, dedicat istoriei Parohiei „Providența Divină” din Chișinău în perioada interbelică, a fost realizat în baza unor studii anterioare dedicate confesiunii catolice din capitala Basarabiei, dar mai ales folosind izvoare arhivistice inedite. Informațiile reperate în sursele edite, ca și în cele inedite, au drept rezultat schițarea unui tablou al vieții Parohiei Romano-Catolice „Providența Divină” din Chișinău în diversele sale aspecte: juridic, instituțional, demografic, spiritual, relațional etc.

La sfârșitul acestei incursiuni în istoria Parohiei Romano-Catolice „Providența Divină” din Chișinău în perioada interbelică am ajuns la următoarele concluzii:

1. Comunitatea catolică la care ne-am referit exista deja de la începutul secolului al XIX-lea, perioada interbelică reprezentând o etapă importantă în evoluția ei, mai ales datorită schimbărilor intervenite în anul 1921, odată cu trecerea ei sub jurisdicția Diecezei de Iași.
2. Importanța ei în cadrul Bisericii Catolice din Basarabia reiese din poziția sa centrală, fiind inima Decanatului de Basarabia, dar și din vizitele pe care le-au efectuat aici episcopii de Iași Alexandru Th. Cisar și Mihai Robu.
3. Disponând de un lăcaș de cult, comunitatea, datorită și implicării păstorilor ei, s-a îngrijit de el, dovadă fiind eforturile de a-l repara și întreține disponibil pentru cult.
4. Pe parcursul întregii perioade interbelice, Parohia „Providența Divină” din Chișinău a dispus de păstori proprii, în persoana Mons. Marcu Glaser, a canonicului Valentin Hartmann, a preoților Francisc Krajewski și Nicolae Szczurek, care s-au străduit să facă din comunitatea catolică din capitala Basarabiei o comunitate puternică, mereu unită în jurul păstorilor ei.
5. Lipsurile existente printre credincioși, mai ales în ceea ce ține de credință și viața sacramentală, s-a căutat a fi suplinite prin misiuni populare și facultăți speciale acordate preoților.
6. Din punct de vedere demografic, pe parcursul perioadei interbelice numărul credincioșilor Parohiei „Providența Divină” din Chișinău a fost în continuă scădere.
7. Pentru instruirea copiilor catolici din Chișinău, și-a continuat existența Școala poloneză, devenită și un centru cultural polonez prin biblioteca de care dispunea și prin diversele activități pe care le organiza.
8. În același timp, au existat și probleme, pe care nu le-am trecut cu vederea, întrucât fac și ele parte din istoria parohiei, probleme care demonstrează, pe de o parte, atașamentul comunității de păstori ei, iar, pe de altă parte, dorința unor persoane de a sfârșia unitatea acesteia.
9. În sfârșit, credincioșii Parohiei „Providența Divină” au contribuit permanent pe parcursul perioadei interbelice la susținerea Seminarului diecezan din Iași.

Referințe:

1. САГАНОВА, Н. Кишиневский Римско-Католический Приход «Божественного Провидения» в первой половине XIX века. В: *Analecta catholica* (Chișinău), 2005, nr.1.
2. NAGHIU, I.F. Biserici catolice în Basarabia. În: *Analecta catholica* (Chișinău), 2012, nr.5-6.
3. GUMENĂI, I. *Comunitățile romano-catolice, protestante și lipovenești din Basarabia în secolul al XIX-lea*. Chișinău: Lexon-Prim, 2016. ISBN 978-997-531-028-4
4. CIOBANU, Ș. *Basarabia*. Chișinău: Universitas, 1993.
5. BUZILĂ, B. *Din istoria vieții bisericești din Basarabia (1812-1918; 1918-1944)*. București-Chișinău: Editura Fundației Culturale Române – Întreprinderea Editorial-Poligrafică „Știința”, 1996. ISBN 978-973-577-061-7
6. PĂCURARIU, M. *Basarabia. Aspecte din istoria Bisericii și a neamului românesc*. Iași: Editura Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, 1993.

7. Arhiva Episcopiei Catolice de Iași, dosar XXII, *Acte constitutive ale Episcopiei, 1815-1950*.
8. Luarea pe seamă a parohiilor din Basarabia. În: *Lumina creștinului* (Iași), 1921, nr.10-11.
9. Știri diverse. În: *Lumina creștinului*, 1922, nr.8.
10. Știri diverse. În: *Lumina creștinului*, 1924, nr.4.
11. Arhiva Episcopiei Catolice de Iași, dosar II, vol.5, *Acta accepta*.
12. TAMAȘ, I., DOBOȘ, F., ed. *Dinamica păstoririi Bisericii Romano-Catolice din Moldova de la înființarea Episcopiei de Iași (1884) până în prezent*. Vol.II. Iași: Sapiientia, 2011. ISBN 978-606-578-016-3
13. MORARU, A., RĂCHITEANU, I. *Păstorii Diecezei de Iași și rectorii Seminarului diecezan*. Iași: Sapiientia, 2004. ISBN 973-8474-42-6
14. Vizitele canonice și sf. Mir. În: *Lumina creștinului*, 1927, nr.5.
15. Vizitele canonice și Sf. Mir în Basarabia. În: *Lumina creștinului*, 1927, nr.6.
16. GABOR, A. Vizitație canonică în Basarabia: În: *Lumina creștinului*, 1934, nr.11.
17. Un rar jubileu preoțesc. În: *Lumina creștinului*, 1932, nr.2.
18. Nunțul Apostolic în dieceza de Iași. În: *Lumina creștinului*, 1937, nr.7-8.
19. ARION, H. Vizitațiunea canonică a nunțiului în Țara Românească. În: *Almanahul „Presă Bună”* (Iași), 1938.
20. DOBOȘ, D. Episcopul martir Marcu Glaser. În: *Analecta catholica* (Chișinău), 2006, nr.2.
21. NETZHAMMER, R. *Arhiepiscop în România într-o epocă a conflictelor naționale și religioase*. Vol.II. București: Editura Academiei Române, 2005. ISBN 973-27-1206-6
22. Biserica Catolică în România. În: *Calendarul Catolic „Presă Bună” pe anul 1922* (Iași), 1922.
23. Arhiva Episcopiei Catolice de Iași, dosar XIII, vol.14, *Corespondență*.
24. Știri. În: *Lumina creștinului* (Iași), 1939, nr.10.
25. Arhiva Episcopiei Catolice de Iași, dosar XXVIII, vol.1, *Acta emissa 1921*.
26. GABOR, A. Un jubileu preoțesc. În: *Lumina creștinului* (Iași), 1930, nr.9.
27. САГАНОВА, Н. Римско-католическая церковь в Молдавской ССР в 1940-1960 гг. В: *Analecta catholica* (Chișinău), 2006, nr.2.
28. Arhiva Episcopiei Catolice de Iași, dosar XIII, vol.2, *Corespondență*.
29. Arhiva Episcopiei Catolice de Chișinău, fond *Istorie*, dosar *Colecții personale*.
30. GABOR, A., Biserica Catolică în Basarabia. În: *Calendarul Catolic „Presă Bună”* (Iași), 1921.
31. CIOBANU, Ș. *Chișinăul*. Chișinău: Editura Comisiunii Monumentelor Istorice, Secția din Basarabia, 1925.
32. *Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930*, publicat de S. Manuilă, vol.II: *Neam, limbă maternă, religie*, partea 2: *Religie*. București, 1938.
33. *Ibidem*, partea 1: *Neam, limbă maternă*. București, 1938.
34. ANDRIEȘ-TABAC, S. Un tablou nominal din 1943 al credincioșilor Parohiei Romano-Catolice de Chișinău. În: *Analecta catholica* (Chișinău), 2015, nr.9-10.
35. ROBU, M.P. Canonic Andrei Keller. În: *Lumina creștinului* (Iași), 1922, nr.6-7.
36. MORARU, A. Catolicii din Chișinău în perioada interbelică. În: *Analecta catholica* (Chișinău), 2007, nr.3.
37. Arhiva Națională a Republicii Moldova, Fond 1404, inv.1, d.1215.
38. Arhiva Episcopiei Catolice de Chișinău, dosar *Acte proprietate*.
39. Știri diverse. În: *Lumina creștinului* (Iași), 1922, nr.8, p.112.
40. Știri diverse. În: *Lumina creștinului* (Iași), 1922, nr.11.
41. Știri diverse. În: *Lumina creștinului* (Iași), 1925, nr.7.
42. Știri. În: *Lumina creștinului* (Iași), 1935, nr.4.
43. Arhiva Episcopiei Catolice de Chișinău, fond *Istorie*, dosar *Învățămint*.
44. РЫБАЛКО, Е. Заметки об истории застройки вокруг кишиневского костёла. В: *Analecta catholica* (Chișinău), 2005, nr.1.
45. Arhiva Episcopiei Catolice de Iași, dosar 2/1855, *Corespondență primită de la parohiile Răchiteni, Chișinău, Horlești, Cotnari, Adjundeni, Buruienești, 1855-1950*.
46. СОБОЛЕВСКАЯ-МАКСИМЕНКО, Е. Из жизни польской семьи в Бессарабии. В: *Analecta catholica* (Catolica), 2008, nr.3.
47. ГАРУСОВА, О. Польский клуб в Кишиневе. В: *Analecta catholica* (Chișinău), 2010, nr.4.
48. Arhiva Episcopiei Catolice de Iași, dosar 1/1924, *Corespondență privind personalul, 1924-1940*.

Date despre autor:

Petru CIOBANU, doctorand, Școala doctorală *Istorie, Arheologie și Filosofie*, Universitatea de Stat din Moldova.

E-mail: petru_rc@yahoo.it

Prezentat la 15.05.2018